

Türkçe Sözlük'te tut- Fiiliyle Kurulan Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Birleşik Fiillerin Söz Dizimsel İstemi

Sıla GEN KAYA*

Özet

Anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin kendi içerisinde bir istem yapısı vardır. Bu inceleme, *tut-* fiili ile oluşturulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin söz dizimsel istem yapısını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. *Tut-* fiili, Türkiye Türkçesinde kullanım sıklığı yüksek, çok anlamlı fiillerden biridir. Fiilin *Türkçe Sözlük'te* (2011) 47 farklı anlamı bulunmaktadır. İstem yani fiil tamlayıcıları, fiillerin çok anlamlılık kazanmalarındaki önemli etkenlerden biri olarak kabul edilir. Çok anlamlılık, söz varlığının gelişmesine önemli ölçüde katkı sunar. Fiillerin çok anlamlılık kazanmasında etkili olan unsurlardan biri de söz dizimsel istem yapısıdır. Fiilin tamlayıcısının değişmesi anlamının değişmesine sebep olurken, fiilin kazandığı yeni anlamlar da istem yapısının değişmesine neden olur. Çalışmanın örneklemini *Türkçe Sözlük'te tut-* fiili ile kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller oluşturmuştur. *Başı tut-*, *çenesini tut-*, *iş tut-* örnekleri bu fiille kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerden yalnızca birkaçıdır. Birleşik fiil ile istem kavramı üzerinde durulduktan sonra *Türkçe Sözlük'te* yer alan *tut-* fiili ile kurulmuş anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin dökümü ve tanımı verilmiş; söz konusu birleşikler söz dizimsel istem yapısı bakımından incelenmiştir. İsim unsuru ile fiil unsurunun araya başka öge giremeyecek biçimde bitişmesini ifade eden geçişme olgusunun anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin oluşumu ve istem yapısına etkisi üzerinde durulmuş; *dost tut-*, *vatan tut-* gibi birleşikler dolayısıyla Türkçenin cümlede ikinci bir nesneyi kabul edip etmediği tartışılmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, [R](https://ror.org/00qsyw664) <https://ror.org/00qsyw664>
silakaya@aydin.edu.tr, [id](https://orcid.org/0000-0003-2726-9977) <https://orcid.org/0000-0003-2726-9977>

Anahtar Kelimeler: anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller, istem, söz dizimsel istem, *tut-* fiili

Syntactic Valency of Semantically Fused and Idiomatised Compound Verbs Formed with the Verb *tut-* in *Türkçe Sözlük*

Abstract

Semantically fused and idiomatised compound verbs have a valency structure within themselves. This analysis aims to reveal the syntactic features based on the valency of semantically fused and idiomatised compound verbs formed with the verb *tut-*. The verb *tut-* is one of the polysemous verbs with a high frequency of use in Turkish. According to *Türkçe Sözlük* (2011), the verb has 47 different meanings. Valency, that is the verb's complements, is considered as one of the important factors in the polysemy of verbs. Polysemy contributes significantly to the development of vocabulary. One of the factors that are effective in the polysemy of verbs is the structure of syntactic valency. Changes in a verb's complements can lead to changes in its meaning, the new meanings that the verb gains may also cause a change in its valency structure. The study sample consisted of semantically fused and idiomatised compound verbs formed with the verb *tut-* in *Türkçe Sözlük*. Various views on compound verbs are discussed; an inventory of the semantically fused and idiomatised compound verbs, which are formed with the verb *tut-*, together with their definitions in *Türkçe Sözlük* is given; the compounds are examined in terms of their syntactic valency structures. The effect of incorporation on the constitution and valency of semantically fused and idiomatised compound verbs is emphasised; it is also discussed whether Turkish syntax permits the use of a second object in the sentence due to some compounds such as *dost tut-*.

Keywords: semantically fused and idiomatised compound verbs, valency, syntactic valency, verb *tut-*

Anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiil (AKDBF), isim+yardımcı fiil ve fiil+yardımcı fiil kuruluşundaki birleşik fiillerle birlikte üçüncü bir türü temsil eder. Birleşik fiillerin bu türü büyük oranda isim+(asıl) fiil kuruluşundadır ancak fiil+(asıl) fiil kuruluşunda olanlar da vardır. Araştırmacılar (Banguoğlu, 2004; Ediskun, 1999; Gencan, 1979; Bilgegil, 1984; Hacıeminoğlu, 1991; Korkmaz, 1998; 2007a; 2007b; Karahan, 1999; Özmen, 2013) bu yapıları genellikle birleşik fiiller içerisinde ele alır. *Et-*, *eyle-*, *ol-*, *kal-*, *bulun-* fiilleri ile *yap-* ve *buyur-* fiilleri genellikle isim unsurları ile kurulan birleşik fiillerin yardımcı fiili olarak kabul edilir. AKDBF'lerin fiil unsuru ise bunlardan ayrı tutulur (Dilmen, 1930; Deny, 1941; Hatiboğlu, 1972; Ergin, 2009; Ediskun, 1999; Gencan, 1979; Bilgegil, 1984; Korkmaz, 1998; Korkmaz, 2007a,

s. 241; Karahan, 2008; Karaağaç, 2012; Özmen, 2013).

Korkmaz, “birleşik fiillerin kalıplaşma yoluyla anlam değiştirerek deyimleşmiş olan türleri” olduğunu belirterek *bel bağla-*, *dolap çevir-* gibi örnekler verir (2007a, s. 46-47). Deyimleşmeyi “bir anlam aktarımı olgusu” olarak açıklayan Subaşı Uzun’a göre *fıyat ver-*, *ilişki kur-*, *haklı çık-*, *para vur-* gibi biçimler deyim değildir. Bu tür birleşiklere isim gerçek anlamı ile fiil ise yan anlamı ile katıldığı için deyim olgusunun gerektirdiği anlam aktarımı gerçekleşmez. Subaşı Uzun, bu tür birleşiklerin *et-*, *kıl-*, *yap-* gibi yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller gibi ele alınması gerektiği düşüncesindedir (1991, s. 30-37).

İsim ya da isim soylu bir ya da birden çok sözcüğün belirli kalıplar içinde bir asıl fiille birleşip anlam kaymasına uğrayarak kalıplaşması ile ortaya çıkan birleşik fiillere *göze gir-*, *gözden düş-*, *çile çek-* gibi örnekler veren Korkmaz, bütün birleşik fiil türlerinde anlam kaynaşması olduğunu belirterek yalnız bu gruptaki birleşik fiillerin AKDBF olarak adlandırılmasının doğru olmadığını ifade eder. Bu gruptaki birleşik fiillerin diğerlerinden ayrılan temel özelliği “birer anlam kaymasına uğradıktan sonra kaynaşıp kalıplaşmış” olmalarıdır. Bu bakımdan bu gruptaki birleşik fiiller deyimleşme niteliği kazanmış öbeklerdir. Korkmaz, bu belirgin özellik nedeniyle bu yapıları “deyimleşmiş birleşik fiil” biçiminde adlandırmanın daha doğru olacağını belirtir (1998, s. 5-7).

Önceki tasnifinde “anlamca kaynaşmış birleşik fiiller” ifadesini kullanan Karahan (1999, s. 39), daha sonra bu birleşik türünü “bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller” içerisinde; “diğer fiillerle kurulan birleşik fiiller” başlığı altında ele alır. *Yol al-*, *diş bile-* gibi örneklere yer veren Karahan, bu birleşik türünü oluşturan sözcüklerin biri ya da tümünün sözlük anlamını kaybettiğini ya da deyimleştiğini belirtir (2008, s. 73-77). Özmen, AKDBF’leri deyim olarak kabul ederek birleşik fiillerden ayrı tutar. Deyimi oluşturan fiil anlamı ile, yardımcı fiil ise işlevi ile birleşğe katılır. Birleşik fiilin anlamını isim unsuru belirler. Deyimin anlamını ise isim ve fiil unsuru birlikte oluşturur (Özmen, 2013, s. 88-89).

Bir yapının anlamca kaynaşmış birleşik fiil olmasının anlam ölçütüne bağlı olduğunu belirten Yener, somut anlamlı sözcüklerin yeni anlamlar kazandıkça soyutlaşmaya başladığını, yeni içerik ve düşünceleri kapsayacak şekilde anlam genişlemesine uğradığını ancak temel anlamı ile ilişkisinin tamamen kopmadığını ifade eder. Bu bakımdan anlamca kaynaşmış birleşik fiili tanımlarken kaynakların genellikle kullandığı *anlamından tamamen ya da kısmen uzaklaşmak* ifadesini doğru bulmaz (Yener, 2015, s. 181).

Bu çalışmada *tut-* fiili asıl fiil kabul edilerek bir isim unsuru ve *tut-* fiilinden oluşan birleşikler üzerinde durulmuş; Korkmaz’ı (1998, s. 5; 2007a, s. 46-47; 2007b, s. 153) izleyerek AKDBF ifadesi kullanılmıştır. *Türkçe Sözlük*’te

(2011) (TS) yer alan *tut-* fiili ile kurulmuş AKDBF'ler bu çalışmanın örneklemini oluşturmuş; sözlükte alt madde olarak yer alan söz konusu birleşikler söz dizimsel istem yapısı bakımından incelenmiştir. Her istem yapısı *Türkçe Ulusal Derlemi*'nden (<https://v3.tnc.org.tr/>) (TUD) rastgele seçilen cümlelerle ya da TS'de yer alan tanıklarla örneklendirilmiştir. Gerekli görülen durumlarda serbest tarama yöntemi ile çeşitli metinlerden örnek cümle seçme yoluna gidilmiştir. Seçilen cümlelerin sonunda künyeleri belirtilmiştir. AKDBF'lerin fiili ile isim unsurları biçim ve anlam bakımından ayrılmaz bir bütün oluşturur. Bu tür birleşikler, unsurlarından biri ya da hepsinin anlamsal özelliklerini yitirmesiyle ortaya çıkan deyimsel sınırlılıklar nedeniyle bütün olarak yeni bir anlam kazanmışlardır. *Tut-* fiili kullanım sıklığı yüksek, çok anlamlı fiillerden biridir. Fiillerin çok anlamlılık kazanmasında etkili olan unsurlardan biri de söz dizimsel istem yapısıdır. Fiilin tamlayıcısının değişmesi fiilin anlamının değişmesine neden olurken, fiilin kazandığı yeni anlamlar da istem yapısının değişmesine neden olabilir. AKDBF'ler açısından bakıldığında, fiilin tamlayıcısının değişmesi birleşik'in anlamının değişmesine neden olurken, birleşik'in kazandığı yeni anlamlar istem yapısının değişmesine neden olabilir. Bu inceleme ile *tut-* fiili ile kurulmuş AKDBF'lerin kendi bünyeleri içerisindeki söz dizimsel istem yapısını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

İstem Kavramı

Fiil cümlelerinde cümleyi yöneten, söz dizimini belirleyen unsur fiildir. Fiilin anlamının gerçekleşmesi için tamlayıcı olarak adlandırılan unsurlara ihtiyacı vardır. Bazı fiiller bir, bazıları iki, bazıları üç, bazıları ise daha fazla tamlayıcıya gereksinim duyar. Fiilin kabul ettiği tamlayıcıların sayısı ve niteliği fiilin istem yapısını oluşturur. Fiil ile tamlayıcıları arasındaki ilişki eklemeli dillerde durum ekleriyle sağlanır. Fiillerde çok anlamlılığın nedenlerinden biri fiilin istem yapısındaki değişikliklerdir. Fiilin aldığı tamlayıcının durum ekinin değişmesi fiilde anlam değişikliğine neden olabilir. Öte yandan fiilin çeşitli nedenlerle kazandığı yeni anlamlar da söz dizimsel istem değişikliğine yol açabilir. Bu bakımdan istem ve çok anlamlılık birbirlerini etkileyen bir ilişki içerisinde.

Tesnière, *istem* terimini fiillerin cümlede yüklem olarak gereksinim duydukları katılanlarla ilişkilerini betimlemek için kullanır (2015, s. 239). Cümlelerin temel yapısını fiillerin istem bilgisi oluşturur. Buna göre fiiller söz dizimsel çevresinde belirli sayıda istem boşlukları açar. Bu boşluklara tamlayıcı ya da katılan denen üyeler yerleşir. Fiillerin tamlayıcıları ile oluşturduğu istem yapısı bozulduğunda cümle dil bilgisi dışı olur. Fiillerin gereksinim duyduğu tamlayıcıları içeren sözlüksel kütüğe fiilin yönetim çerçevesi denir. Yönetim çerçevesi cümledeki unsurların dizilişi, işlevleri, anlamsal rolleri gibi temel dil bilgisel özellikleri belirlediği için söz dizimi ile yakından ilgilidir.

Türkiye alan yazınında *istem* terimini ilk kullanan Banguoğlu'dur. *Nesne* ve *takı* bahsinde istemden söz eden Banguoğlu, bu kavramı “nesnenin yüklenme göre hâllenmesi” biçiminde tanımlar. Edatların isimden belli çekim hâlleri istemesini de istem olarak ele alır (Banguoğlu, 2004, s. 386; s. 528). *İstem* için “durum ekli tamlayıcı” terimini kullanan Kahraman, fiillerin durum ekli tamlayıcıları üzerinde durduğu kapsamlı çalışmasında özneye bir tamlayıcı olarak yer vermez (1996, s. 7). Konuyu “fiil-tamlayıcı ilişkisi” adı altında ele alan Karahan, fiilin gerçekleşmesinin özne dışındaki bir unsurun varlığına bağlı olduğunu ifade ederek fiillerin tamlayıcılı ve tamlayıcısız olmak üzere iki öbek oluşturduğunu belirtir (1997, s. 211). Karahan'ın bu açıklamasından özneyi bir tamlayıcı olarak görmediği anlaşılmaktadır. Özkan da (1999, s. 143) özneyi tamlayıcı olarak görmeyerek *öl-*, *doğ-*, *piş-* gibi özne ile kullanışa çıkan fiilleri tamlayıcısız kabul eder. Aydın Özkan (2018, s. 34), öznenin de bir katılan olduğunu ifade eder. Özne, bu çalışmada bir tamlayıcı olarak kabul edilmiştir.

Cümlelerin dil bilgisel olabilmesi için bazı tamlayıcıların cümlede mutlaka kullanılması gerekir, bunlar zorunlu söz dizimsel istemlerdir. Bazı tamlayıcılar ise cümlelerin anlamı ve dil bilgiselliği bozulmadan cümleden çıkarılabilir, bunlar seçimlik söz dizimsel istemlerdir. İstem kavramı mantıksal, anlamsal ve söz dizimsel olmak üzere üç düzeyde ele alınır. Söz dizimsel istem düzeyi, zorunlu ve seçimlik tamlayıcıların söz dizimsel özelliklerine göndermede bulunur (Helbig ve Schenkel, 1991, s. 7; s. 65). Bu düzey, bir fiilin alabileceği tamlayıcıların sayısını, biçimini ya da tipini açıklar. Türkçede söz dizimsel istemi belirtmek için kullanılan işaretleyiciler durum ekleridir.

AKDBF'ler istemleri ile ayrılmaz bir bütün oluşturduğu ve öbek hâlinde yeni bir anlam ifade ettiği için anlamsal rolleri haricî istem yapıları etrafında şekillenir. AKDBF'ler dâhilî istem yapıları içerisinde tamlayıcıları ile bütüncül bir anlam ilişkisi içerisinde bulunur. AKDBF'lerin oluşumu esnasında geçişmeye uğrayan tamlayıcıların gerektirdiği deyimsel sınırlılıklar dolayısıyla istemleri *eden*, *etkilenen*, *konu*, *içerik* gibi anlamsal rollerle örtüşmez. AKDBF'lerin fiilleri ile tamlayıcıları anlamca birbirlerini tamamlayan bir konumda bulunurlar. Chafe (1970, s. 156), fiilin anlamını sınırlı biçimde tamamlayan ya da belirten bu tür unsurlar için *tamamlayıcı* ifadesini kullanır. Doğan (2011, s. 79), geçişmeye uğrayan fakat sözlükselleşmeyen sözcük birleşmelerindeki tamlayıcıların anlamsal rolünü ifade etmek üzere bu terimi kullanır. AKDBF'lerin dâhilî istemleri de tamamlayıcıya benzer bir anlamsal rol üstlenmişlerdir.

Geçişme Olgusunun Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Birleşik Fiillere Etkisi

AKDBF'ler birleşğin fiilinin istemleriyle birlikte kalıplaşmasından oluşmuştur. Mecaz yönü ağır basan bu birleşikler, fiil unsuru istem potansiyelini koruduğu için, kendi içerisinde bir istem çerçevesine sahiptir (Aydın Özkan, 2018, s. 320; s. 382). Bu tür birleşiklerin unsurları farklı anlamsal ve söz dizimsel ilişkiler aracılığıyla bir araya gelerek kendine özgü yeni bir anlam ifade eden bir birlik oluşturur. AKDBF'lerin oluşumunda ve söz dizimsel istem yapısında geçişme olgusunun etkisi büyüktür.

Geçişme “karşı-seçenekli olarak birbirinden bağımsız görünebilen kök sözcüklerin tek bir sözcük gibi davranmak üzere birleşmesi” (İmer vd., 2011, s. 131); “iki sözlüksel ögenin söz dizimsel konumlarını etkileyecek şekilde birbirine kaynaşması” (Aydın Özkan, 2023, s. 197) biçiminde tanımlanır. *Tokat at-*, *laf at-*, *lafa boğ-*, *yol kes-* gibi AKDBF olarak adlandırılan öbeklerde özne, nesne ya da tümleş konumundaki ögeler anlamca gönderimsizleşerek fiile söz dizimsel olarak bitişir. Bu süreç, isim ve fiilin anlamsal birleşimselliğinin bozulması yani “sözlüksel geçişme”ye uğraması ile gerçekleşir (Uzun, 1997, s. 18-19). Türkçede nesne ve özne geçişi yaygındır. *Kitap oku-*, *yazı yaz-* gibi biçimler nesne geçişmesini; *arı sok-*, *araba çarp-* gibi biçimler ise özne geçişmesini örnekler. Bazı durumlarda geçişen unsur ile fiil arasında *da/de, bile, dahi* gibi edatlar girebilir (İmer vd., 2011, s. 131-132).

Kornfilt, bir unsurun zorunlu konumunun yüklemden hemen önce olmasını Türkçede geçişmenin ana ölçütü olarak görür. Cümlede belirtisiz nesne ve özne konumundaki ögeler sıklıkla fiile geçişebilir. Dolaylı tümleş görevindeki ögeler ancak deyimleşmiş yapılar içerisinde fiile geçişebilir. Bunun en büyük göstergesi dolaylı tümleş fiilden uzaklaştırıldığında deyimsel anlamın bozulmasıdır. Sıfatların, zarfların ve *gibi* edatının oluşturduğu zarf tümleci görevindeki kimi ögeler de fiile geçişebilir (Kornfilt, 1997, s. 396-405). Geçişen unsur söz dizimsel özgürlüğünü kaybederek yüklem bir parçası gibi algılanır. Geçişmeye uğrayan yapılar yeni anlamlar kazanarak farklı düzeylerde sözlükselleşebilir ya da deyimleşebilir (Aydın Özkan, 2023, s. 198-202).

Müller, birleşik fiillerin iki tür istem yapısına sahip olduğunu ifade ederek istemlerini dâhilî ve haricî istemler olarak ele alır. Dâhilî istem, birleşik fiilin kendi bünyesindeki tamlayıcıları kapsar, haricî istem ise birleşik fiilin yüklem olduğu cümlede yönettiği tamlayıcıları kapsar (2000, s. 4-6). Doğan da bu ayrımı kabul eder. Örneğin “Çocuklar komşuları rahatsız ediyor.” cümlesinde *rahatsız et-* birleşik fiilinin iç yapısındaki *et-* yardımcı fiili yalnız bir tamlayıcıyı yönetirken (*rahatsız*), dâhilî istemle genişleyen birleşik fiil (*rahatsız et-*) dış yapıda iki tamlayıcıyı yönetir (*çocuklar* ve *komşuları*) (Doğan, 2011,

s. 85). Böylece *et-* fiilinin bir dâhilî, *rahatsız et-* fiilinin ise iki haricî istemi bulunur.

Geçişen unsurların yeni anlamlar kazanarak sözlükselleşme kabiliyeti, geçişmenin AKDBF'lerin oluşumunda etkin rol oynadığını göstermektedir. Geçişen unsur gönderimsizleşerek fiile bitiştiği için fiilin haricî istemini azaltırken dâhilî istemini artırır. Fiil, geçişen unsuru bünyesine alarak kendisine dâhilî bir istem çerçevesi oluşturur. Dâhilî istemi belirtisiz nesne olan *dost tut-*, *vatan tut-* gibi birleşiklerin yüklem olduğu “Burayı vatan tattuk.” ya da “Kimseyi dost tutmadım.” gibi örneklerde cümlenin haricî isteminde ikinci nesne görünümünde bir belirtili nesne bulunabilir.

Dizdaroğlu'na göre cümlede belirtili ve belirtisiz iki ayrı nesne bulunabilir (1976, s. 92). Lewis, anlam bakımından ettirgen bir fiilin eksiz durumda ikinci bir nesne aldığı ifade ederek “Seni arkadaş sanırdım.” gibi bir örnekte iki nesne olduğunu kabul eder (2001, s. 36). Dizdaroğlu (1976) ve Lewis (2001) dışındaki araştırmacıların çoğu Türkçede cümlede belirtili ve belirtisiz iki ayrı nesne bulunamayacağı görüşündedir.

Gabain, bir isim ve yardımcı fiilden oluşan birleşiklerin fiil birleşmesi olmadığını ifade eder çünkü bu yapılar iki fiilin birleşmesinden oluşmamıştır. Bu tür birleşik fiillerin isim unsurunu nesne olarak değil yüklem ismi olarak adlandırmak daha doğrudur (1953, s. 26). Kuribayashi, isim birleşmesi olarak adlandırdığı, özne ya da nesne durumundaki bağımsız bir isim ve fiilden oluşan birleşikler üzerinde durduğu çalışmasında yalın cümlede fiilin iki nesnesi olamayacağını ifade eder. “Ahmet Hasan'ı pencereyi açtı sanıyor.” gibi bir cümlede iki nesne olması *aç-* ve *san-* fiillerinin birleşmemesinden kaynaklanır (1990, s. 43).

Karahan, cümlede belirtili ya da belirtisiz aynı cinsten olmak kaydıyla birden fazla nesne bulunabileceğini; belirtili ve belirtisiz nesnelere aynı cümlede bulunamayacağını belirtir (1999, s. 54). Gülsevin, içerisinde nesne bulunan deyimleşmiş birleşik fiillerin yüklem olarak kullanıldığı cümlelerde birleşimin içindekinden başka nesne bulunamayacağı görüşündedir (2011, s. 1184). Aydın Özkan, fiil unsuru geçişli olan birleşiklerde öbeğin unsurları arasında nesne işlevinde bir tamlayıcı yer alıyorsa birleşimin yüklem olarak görev yaptığı cümlede ayrıca bir nesne bulunmayacağı görüşüne katılır ve bu tür öbeklerin kendi içinde bir yönetim şeması olduğunu belirtir (2018, s. 320; s. 371).

İkinci nesne bahsi üzerinde dikkatle duran Doğan, Türkçenin gerçek anlamda çift nesneli bir dil olmadığını ifade eder. Türkçenin söz diziminde ikinci nesne gibi davranan unsurla fiil arasında, bir fiille üyeleri arasında bulunan mantıksal, söz dizimsel ve anlam bilgisel istem ilişkisi yoktur. Bu tür cümleler bir iç cümle ya da fiilimsiden kısalmıştır. Örneğin “Onu başkan seçtiler.” cümlesi “Onu başkan olarak seçtiler.” cümlesinden kısalmıştır. “Arkadaşlarım

beni öğretmen zannetti.” ise “Arkadaşlarım ben öğretmenim zannetti.” cümlesinden kısaltılmıştır. Çoğunlukla eksiz belirtme durumunda gerçekleşmiş gibi davranan bu unsurlar fiilin istem bilgisi dâhilinde gerçekleşmediği için nesne değil ancak fiil tamamlayıcısı olabilir (Doğan, 2015, s. 926-937).

Yukarıdaki görüşler Türkçede içerisinde nesne bulunduran birleşiklerin yüklem olduğu cümlede ikinci bir nesne olamayacağı düşüncesinin yaygın olduğunu göstermektedir (Kuribayashi, 1990; Karahan, 1999; Gülsevin, 2011; Doğan, 2015; Aydın Özkan, 2018). İkinci nesne gibi görünen eksiz belirtme durumundaki yapıların bir iç cümle ya da fiilimsiden kısaltıldığı ifade edilmektedir (Doğan, 2015). Burada esasen bir geçişmenin etkisinden söz edilebilir. Geçişme olgusu ikinci nesne görünümündeki *dost* ve *vatan* gibi biçimlerin neden nesne olarak kabul edilmediğini de açıklar. Düşen unsurun ardından kalan isim ve fiil unsuru geçişmeye uğrayarak kendine özgü istem yapısına sahip olan bir AKDBF oluşturur. “Burayı vatan tuttuk.” ya da “Kimseyi dost tutmadım.” gibi biçimler “Burayı vatan olarak tuttuk.” ve “Kimseyi dost olarak tutmadım.” cümlelerindeki gibi bir fiilimsi grubundan kısaltılmıştır. Bir geçişmeye uğrayarak *vatan tut-*, *dost tut-* biçiminde sözlükselleşen bu birimlerin yüklemciği yüzey yapıda görünmez. Bu durumda cümleyi tek nesneli olarak görüp birleşimin nesnesini dâhilî nesne, cümlenin nesnesini ise haricî nesne olarak kabul etmek uygun olur. Bu kabul, AKDBF’leri söz diziminde tek bir öge olarak alma anlayışını da beraberinde getirir.

***Türkçe Sözlük'te tut-* Fiiliyle Kurulan Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Birleşik Fiillerin Söz Dizimsel İstem Yapısı**

Tut- fiili tek, iki ya da üç istem alabilen çok anlamlı fiillerden biridir. Fiilin TS’de 47 anlamı bulunmaktadır. Kahraman, *tut-* fiilinin alma ihtiyacı duyduğu tamlayıcıların eksiz belirtme ve ekli belirtme durumundaki tamlayıcılar olduğunu belirtir. Fiilin ikinci derecede çok istediği tamlayıcılar yönelme, bulunma, çıkma ve araç durumu ekli tamlayıcılardır. Fiilin kabul edebildiği tamlayıcı ise çıkma durumu+çıkma durumu ekli tamlayıcıdır (Kahraman, 1996, s. 352). Doğan, *tut-* fiilinin anlamına göre tek, iki ya da üç istem alabilen bir fiil olduğunu ifade eder (2011, s. 452-463). Öztürk (2018, s. 1031-1087), çalışmasında *tut-* fiili ile oluşmuş 131 AKDBF tespit etmiştir. Öztürk’ün tespitleri arasında nesne+fiil kuruluşunda 62; zarf tümleci+fiil kuruluşunda 28; dolaylı tümleç+fiil kuruluşunda 15; nesne+zarf tümleci+fiil kuruluşunda 13; özne+fiil kuruluşunda 10; özne+nesne+fiil kuruluşunda 4; nesne+dolaylı tümleç+fiil kuruluşunda 2; özne+zarf tümleci+fiil kuruluşunda 1; zarf tümleci+nesne+fiil kuruluşunda 1 AKDBF bulunmaktadır. Kahraman’ın (1996, s. IV) verisi 24 eserin taranması ve 46 eserin gözden geçirilmesi ile oluşturulmuştur. Öztürk (2018, s. 7), örneklemini 1960 sonrasında kaleme alınan roman, hikâye, şiir, tiyatro, deneme, mektup, inceleme türündeki eserleri tarayarak oluşturmuştur.

Taradığı eserlerden yalnız *Beş Şehir* 1946; *Huzur* 1949 yılına aittir. Ayrıca *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'ün (MEB Yayınları, 1995) fiil maddelerini gözden geçirerek kendi örnekleminde yer almayan AKDBF'leri çalışmasına eklemiştir. AKDBF'lerin kendi içerisinde dâhilî bir istem yapısı olduğunu kabul eden Doğan (2011, s. 85), çalışmasında yalnız haricî istem yapısı üzerinde durmuş, dâhilî istem yapısına yer vermemiştir. Eldeki çalışmanın verisi ise TS'den elde edilmiştir. TS'de bulunan AKDBF'lerden 236'sının *tut-* fiili ile kurulduğu belirlenmiş; mantıksal düzeyde AKDBF'ler içerisinde yer alan *tut-* fiilinin bir istemli ve iki istemli bir yapıda gerçekleştiği görülmüştür.

İstem, dilde genellikle durum kategorisi aracılığı ile kullanışa çıkar. Tamlayıcı tipleri, istemin söz dizimsel düzeydeki görünümünü oluşturur. Durum ekli tamlayıcılar Türkçenin ana tamlayıcı tipidir. Kahraman (1996), tamlayıcıları aldıkları durum ekine göre adlandırır. Doğan (2011) tamlayıcı tiplerinin temsili için *kim* zamiri ve onun çekimli hâllerini kullanır. Bu çalışmada tamlayıcılar aldıkları durum ekine göre adlandırılmış ve AKDBF'ler söz dizimsel istem yapısı bakımından tasnif edilmiştir. AKDBF'lerde isim ve fiil unsurları anlamca kaynaşmış olduğu için tamlayıcılar fiille özel bir anlam ilişkisi içerisinde bulunur. Bu yapılar içerisindeki tamlayıcılar, haricî istem yapılarına özgü anlamsal rollerden bağımsız olarak tamamlayıcı bir rol üstlenir.

Bir Tamlayıcı + *tut-*

Cümlenin söz dizimsel yapısını belirleyen öge yüklemidir. Çevresindeki öge ya da ögeleri yüklem belirler. İstem hiyerarşisinde özne konumundaki tamlayıcı haricî istem yapısını yöneten fiilin birinci katılanı olarak kabul edilir. Özneyi nesne ve tümleçler izler. *Tut-* fiilinin dâhilî istem yapısı haricî istem yapısından farklı bir görünüm sergiler. Eksiz belirtme durumundaki tamlayıcı, *tut-* fiilinin dâhilî istem yapısında tercih ettiği birinci tamlayıcı durumundadır. Bu durum AKDBF'lerin oluşumunda etkin rol oynayan geçişme olgusunun Türkçede en yaygın türünün nesne geçişi olması ile yakından ilgilidir. *Tut-* fiilinin dâhilî istem çerçevesinde en çok tercih ettiği ikinci tamlayıcının özne konumundaki tamlayıcı olması ise özne geçişmesinin Türkçede ikinci derecede yaygın bir geçişme türü olması bakımından anlamlıdır. Eksiz belirtme durumu ile özne konumundaki tamlayıcıların ardından ekli belirtme durumundaki tamlayıcı, durum eksiz tamlayıcı ile bulunma, yönelme ve çıkma durumundaki tamlayıcılar gelir. TS'de yer alan 205 AKDBF'de *tut-* fiili tek tamlayıcı ile kullanışa çıkar.

Özne Konumundaki Tamlayıcı + *tut-*

Haricî yapıda zorunlu istem olarak yer alan özne konumundaki tamlayıcı, *tut-* fiili ile kurulan AKDBF'lerin kendilerine özgü dâhilî istem çerçevesi içerisinde zorunlu katılan olmaktan çıkar. Özne konumundaki tamlayıcı, özne

geçişmesinin de etkisiyle, *tut-* fiilinin dâhilî yapıda en çok tercih ettiği ikinci tamlayıcı durumundadır. Yalın hâlde bulunan özne konumundaki tamlayıcı tipi *kim* zamiri ile temsil edilir. (1a)'daki *ağrısı*, (1b)'deki *inadı*, (1c)'deki *uyku* biçimleri dâhilî yapıda *tut-* fiilinin öznesi konumundadır:

- (1) a. Arada bir nedensiz ağrısı tutuyorsa da bir süre sonra geçiyordu (TUD, W-RG09C4A-1169-757).
 b. Eşeğin inadı tutmuştu bir kere, az da olsa geri geri gidiyor, asla ileriye bir adım atmıyordu (TUD, W-QI22E1C-2910-69).
 c. Fitnat Hanım'ı uyku tutmaz bu gece (TUD, W-HA-16B4A-0016-354).

TS'de *tut-* fiilinin özne konumunda bir tamlayıcı tercih ettiği 39 AKDBF tespit edilmiştir:

Ağrısı tutmak 1) “gebe kadının doğum sancıları başlamak.” 2) “hasta bir organ ağrımaya başlamak.” *ahı tutmak* “birinin ilenmeleri gerçekleşmek.” *ak-siliği tutmak* “güçlük çıkarmak, inadında direnmek.” *altı tutmak* “pişirilirken yiyecek hafifçe yanmak.” *başı tutmak* “gürültüden veya üzüntüden başı ağrı-mak.” *bedduası tutmak* “ilenci yerine gelmek.” *burusu tutmak* “sancılanmak.” *cin tutmak* “bir inanışa göre cinlerin etkisiyle delirmek.” *cini tutmak* “çok si-nirlenmek.” *çarpıntısı tutmak* “heyecan, korku veya üzüntüden çarpıntı nö-beti gelmek.” *çocukluğu tutmak* “çocuksu davranışlarda bulunmak.” *damarı tutmak* “kötü huyu, aksiliği depreşmek, inatlaşmak.” *deliliği tutmak* “delice davranmak.” *dizleri tutmamak* “dizlerinde derman, güç kalmamak.” *duası tutmak* 1) “duası gerçekleşmek.” 2) “etkili olmak.” *eli ayağı tutmak* “beden gücü yerinde olmak.” *eli ayağı tutmamak* “güçsüz, dermansız kalmak.” *fre-kansı tutmamak* 1) “bir konuda anlaşılamamak.” 2) “ortak yönleri olmamak.” *freni tutmamak* 1) “fren, görevini yapmamak.” 2) (mecaz) “bir iş denetimden çıkmak.” *gâvur inadı tutmak* “iyiden iyiye inatlaşmaya başlamak.” *gehgeh tutmak* “nöbetli bir hastalığa yakalanmak.” *gelinliği tutmak* “gelinlik etmek.” *gıcık tutmak* “bir süre boğaz gıcıkklanmasına yakalanmak.” *heyheyleri tutmak* “çok sinirlenmek.” *hıçkırık* (veya *hıçkırığı*) *tutmak* “sürekli olarak hıçkır-mak.” *hık tutmak* “hıçkırık tutmak.” *inadı tutmak* “çok direnmek.” *inkisarı tutmak* “ilenci gerçekleşmek.” *kan tutmak* 1) “kan gördüğünde bayılmak.” 2) “şok geçirmek.” *kıbarlığı tutmak* “bir olay karşısında genel davranışları dışın-da incelik göstermek.” *kocakarılığı tutmak* “geçimsiz, inatçı, şirret yaşlı bir kadın gibi davranmak.” *öksürük tutmak* “sürekli ve şiddetli öksürmek.” *roma-tizması tutmak* “romatizma ağrıları başlamak.” *sancısı tutmak* 1) “birdenbire ve şiddetli bir ağrı gelmek.” 2) (mecaz) “tedirgin olmak.” *sıtma tutmak* “ateş ve ter nöbetleriyle titremeye başlamak.” *siniri tutmak* “birdenbire sinirlenmek veya davranışlarını denetleyememek.” *tembelliği tutmak* “tembelleşmek.” *tu-*

tarafı tutmak “huysuzluğu depresmek, aşırı istekte bulunmak.” *uyku tutmamak* “uyuyamamak.”

Eksiz Belirtme Durumundaki Tamlayıcı + tut-

Haricî istem çerçevesinde, özne konumundaki tamlayıcıdan sonra fiilin istediği ikinci tamlayıcı olan bu tamlayıcı tipi geçişme olgusunun da etkisiyle *tut-* fiilinin dâhilî istem yapısında en çok tercih ettiği tamlayıcı durumundadır. Belirtisiz nesne konumunda bulunan eksiz belirtme durumundaki tamlayıcılar *ne* ile temsil edilir. *Avukat tut-*, *başlangıç tut-*, *dost tut-*, *eş tut-*, *kıstas tut-*, *mekân tut-*, *mesken tut-*, *metres tut-*, *şahit tut-*, *vatan tut-* ve *yurt tut-* birleşiklerinin yüklem olduğu cümlelerde birleşimin belirtisiz nesnesi, cümlenin belirtili nesnesi yanında ikinci bir nesne gibi görünmektedir. Yukarıda tartışıldığı üzere, belirtisiz nesne görünümündeki unsurların esasen nesne olmadığı, bir fiilimsi grubundan kısalıp geçişmeye uğrayarak *vatan tut-*, *dost tut-* gibi biçimlerde sözlükselleştiği anlaşılmaktadır. (2)’deki cümlelerde dâhilî yapıda belirtisiz nesne konumunda olan *avukat*, *başlangıç*, *dost*, *mesken*, *eş*, *mekân*, *metres*, *şahit*, *yurt* sözcükleri *tut-* fiilinin eksiz belirtme durumundaki tamlayıcılarıdır. Bir zarf-fiil grubundan kısalarak *tut-* fiili ile geçişen bu yapıların oluşturduğu AKDBF’lerin yüklem olduğu cümlelerin belirtili nesnesi ise haricî istem yapısında yer almaktadır:

- (2) a. Kasabadan Bilâl Efendi’yi avukat tuttular (TS, s. 193)
- b. Tarihler, bu sorunu açıklarken 1071 yılını başlangıç tutarlar (TS, 276).
- c. Herif yedi mahallede tadına bakmadık güzel karı, ellemedik körpe kız bırakmamış. Sonunda Pamuk Zehra’yı dost tutmuş (Tahir, 2009, s. 89).
- ç. İçlerine ömrün hayhuyunu taşıdığımız evleri başkaları mesken tutuyor (TUD, W-TI22C4A-0825-30).
- d. Şehirli okuyucu, abartılı istismara, çorak edebiyata prim vermez, sanatın prensiplerini kendi prensiplerine eş tutar (TUD, W-UI22C4A-0820-302).
- e. Yahya Kemal nereyi mekan tutmuştu? (TUD, W-KI-13C3A-1368-877)
- f. Kocanız Hüsnü Paşa o sıra operet dansözü Matmazel Jüliyet’i metres tutmuştu (TUD, W-UA16B4A-1029-57).
- g. Buna göz yaşlarımızı şahit tutacağız (TUD, W-OI42E1B-2937-744).
- h. Kerimoğlu obası daha da çok dağın gündoğusundaki geniş, do-ruğu kılıç gibi keskin kırmızı mor kayalığın dibindeki gür kay- nağın başını yurt tutardı (Kemal, 2008, s. 20).

TS'de *tut-* fiilinin eksiz belirtme durumunda bir tamlayıcı tercih ettiği 78 AKDBF tespit edilmiştir:

Alkış tutmak 1) “toplucu el çırparak yüksek sesle “yaşa, var ol” vb. sözler söyleyerek birini alkışlamak.” 2) “tarafdar olmak, belli bir görüşten yana olmak.” *avukat tutmak* “adli işlemleri gereğince yerine getirmek için bir avukata vekâletname verip onu yetkili kılmak.” *ayak tutmak* (halk ağzında) 1) “mâni yarışmalarında karşısındakine uyması gereken uyağı vermek.” 2) “öncülük etmek.” 3) “söz açmak.” 4) “ileride söylenecek bir söze önceden zemin hazırlamak.” *bar (I) tutmak* “bar oynamak için hazırlanmak ve oyuna başlamak.” *bar (II) tutmak* “kir bağlamak, paslanmak.” *bas tutmak* “ince sesli çalgılara tek perdeden eşlik etmek.” *başak tutmak* “arpa, buğday, yulaf vb. ekinlerde başak oluşmak.” *başlangıç tutmak* “bir işi, bir dönemin, başladığı nokta veya tarih olarak kabul etmek, belirtmek.” *bedel tutmak* (eskimiş) “kendi yerine askerlik yapması için birini para ile tutmak.” *buz tutmak* “sıvının üstünde buz oluşmak, buzla kaplanmak.” *çanak tutmak* “davranışları veya sözleriyle kötü bir sonuca yol açmak.” *çeşni tutmak* “ekmekçilikte una karıştırılacak suyun oranını belirlemek.” *çetele tutmak* “hesap tutmak amacı ile bir yere çizgiler çizmek.” *defter tutmak* (ticaret) “işlem veya hesapları düzenli olarak bir deftere geçirmek.” *dem tutmak* “bir çalgıya başka bir çalgı veya sesle eşlik etmek.” *dil tutmak* (eskimiş) “sorguya çekmek için düşman askeri yakalamak.” *don tutmak* “buz tutmak, donmak.” *dost tutmak* “erkek veya kadın evlilik dışı ilişki kurmak.” *dümen tutmak* (denizcilik) “teknenin gideceği yolu gözleyerek dümeni yönetmek.” *dümtük tutmak* “tempo tutmak.” *el etek tutmak* “tarikata girmek, derviş olmak.” *el tutmak* “bir iş uzun süre uğraştırmak, vakit kaybettirmek.” *eş tutmak* “talimde veya oyunda ikişer olmak için arkadaş seçmek.” *et tutmak* “et bağlamak.” *ev tutmak* “ev kiralamak.” *günlük tutmak* “her gün yaşananları, olayları ve anıları bir deftere yazmak.” *güreş tutmak* “güreşmek.” *hamur tutmak* “hamur hazırlamak.” *hesap tutmak* “alışverişle ilgili sayıları bir yere yazmak.” *ışık tutmak* 1) “bir yeri ışıkla aydınlatmak.” 2) (mecaz) “düşüncesiyle kılavuzluk etmek, konuyu aydınlatıcı düşünceler söylemek, tutacağı yolu göstermek.” *iç tutmak* “yemişin içi oluşmak.” *islîm tutmak* “gerekli koşulların olgunlaşmasını beklemek.” *iş tutmak* 1) “iş yapmak, çalışmak.” 2) (kaba konuşmada) “cinsel ilişkide bulunmak.” *jigolo tutmak* “yaşlı, zengin bir kadın genç bir erkekle ilişki kurmak.” *kabuk tutmak* 1) “üstünde kabuk oluşturmak, kabuklanmak.” 2) “üstünden zaman geçtiği için etkisi azalmak.” *kafa tutmak* “boyun eğmemek, karşı gelmek, diklenmek.” *kaymak tutmak* “sütün veya bir sıvının üzerinde kaymak oluşmak, kaymaklanmak.” *kefeki (küfeki) tutmak* “küflenmek.” *kıstas tutmak* “ölçü olarak benimsemek.” *kin tutmak* “birine karşı öç alma duygusunu sürdürmek.” *köşe tutmak* “karışmak, kendini belli etmek, görünmek.” *kulak tutmak* “dinlemek, işitmek istemek.” *küf tutmak* 1)

“küflenmek.” 2) (mecaz) “unutulmak.” 3) (mecaz) “bitmek, kalmamak.” *laf tutmak* “söz dinlemek.” *matem tutmak* “yas tutmak.” *mekân tutmak* “bir yere yerleşmek.” *mesken tutmak* “yerleşmek.” *metres tutmak* “metresle yaşamak.” *nasır tutmak* 1) “nasırlanmak.” 2) (mecaz) “duygusuzlaşmak, duyarlılığını yitirmek.” *niyet tutmak* “fala bakılırken olması istenilen şeyi aklından geçirmek.” *not tutmak* “biri söz söylerken başkası onun söylediklerini yazmak.” *nöbet tutmak* 1) “asker, polis vb. bir yeri, bir kimseyi, bir aracı gözetlemek, korumak gibi amaçlarla bulunduğu yerden belli bir süre ayrılmamak.” 2) “kurum ve kuruluşlarda işlerin aksamadan yürümesi için sıra ile görev yapmak.” *oruç tutmak* “oruç ibadetini yerine getirmek.” *para tutmak* “para biriktirmek.” *para pul tutmamak* “hesabımı bilmemek, birikim yapmamak.” *pas tutmak* 1) “paslı duruma gelmek, paslanmak.” 2) “çalışamaz duruma gelmek.” *projeksiyon tutmak* “bir konuyu aydınlatmak, açıklığa kavuşturmak.” *pul tutmak* (argo) “para kazanmaya başlamak.” *ruzname tutmak* “günlük olayları bir deftere yazıp toplamak.” *rüzgâr tutmamak* “rüzgâr etkilememek.” *saat tutmak* “saate bakarak bir işin ne kadar sürdüğünü hesaplamak.” *saf tutmak* 1) “saf bağlamak.” 2) “belli bir gruba katılmak.” *sır tutmak* “bir sırrı açığa vurmamak, başkasına söylememek.” *söz tutmak* “söz dinlemek.” *şahit tutmak* “birini tanık olarak göstermek.” *takım tutmak* “spor takımlarından birine gönül vermek, onun taraftarı olmak.” *taraf tutmak* “birinden yana olmak, birinin görüş ve düşüncesini desteklemek.” *temel tutmak* 1) “temelin kazılacağı zemin sağlam olmak.” 2) (mecaz) “sürüp gidecek bir duruma gelmek, kökleşmek, yerleşmek.” *tempo tutmak* “el çırparak veya el ve ayaklarını bir yere vurarak bir müziğe eşlik etmek.” *usul tutmak* “dümtekle tempo tutmak.” *vatan tutmak* “yurt edinmek.” *yan tutmak* “tarafardan yalnızca birini desteklemek, yansız davranmamak.” *yas tutmak* 1) “çok üzülme, yasa bürünme, matem tutmak.” 2) “duyulan acı ve üzüntüyü bazı davranışlarla belli etmek.” *yer tutmak* 1) “yer ayırmak.” 2) “yer kaplamak.” 3) “işlevi ve etkisi olmak.” *yol tutmak* “bir yoldan kimseyi geçirmeyecek biçimde düzen kurmak.” *yosun tutmak* “üzerini yosun kaplamak.” *yurt tutmak* “bir yeri kendisine, ailesine yurt olarak kabul etmek, vatan tutmak.” *yüz tutmak* 1) “bir şey, olmak üzere bulunmak.” 2) “giderek biçim ve renk değiştirmek.” *zabit tutmak* “tutanak düzenlemek.” *zar tutmak* “istediği sayıyı getirmek için zarı, atmadan önce parmaklar arasında düzene sokmak” (TS, 2011).

Durum Eksiz Tamlayıcı + tut-

Cümlede isteğe bağlı olan zarf tümleci görevindeki unsurlar bazı fiillerle istem değeri kazanabilir (Doğan, 2011, s. 91). Durum bildiren bu unsurlar genellikle yalın hâlde bulunur ve *nasıl* zarfı ile temsil edilir. (3a)’da *ferah*, (3b)’de *temiz*, (3c)’de *uzak* sözcükleri dâhilî yapıda *tut-* fiilinin durum eksiz tamlayıcılarıdır:

- (3) a. Tabii bu arada sen kendini ferah tut (TUD, W-SE-20C0A-0238-216).
- b. Önce kendimiz için yaşadığımız çevreyi temiz tutuyor ve tahrip etmiyorduk (TUD, W-RB38E1B-2883-1471).
- c. Bu yüzden kahramanlarını görüş alanından hiç uzak tutmamış, her vesilede onları değişik bakış açısı altında sergilemeye çalışmıştır (TUD, W-FG03A1B-3194-261).

TS'de *tut-* fiilinin durum eksiz tamlayıcı tercih ettiği 30 AKDBF tespit edilmiştir:

Açık tutmak “bir iş yerinin çalışır durumunu sürdürmek.” *alesta tutmak* “hemen kullanılabilir durumda bulundurmak.” *ayrı tutmak* “farklı davranmak.” *bir tutmak* “eşit saymak, eşit görmek.” *büyük tutmak* “kendini veya başkasını olduğundan üstün saymak, yüceltmek.” *çın tutmak* “doğru olduğunu söylemek, doğrulamak.” *devre dışı tutmak* “konudan uzaklaştırmak, ilgilenmemesini sağlamak.” *dulda tutmak* “örtünmek, koruyacak biçimde sarınmak.” *düşük tutmak* “az olarak belirlemek.” *ferah tutmak* “iç rahatlığını, huzurunu korumak.” *gizli tutmak* “bir şeyi başkalarına duyurmamak, saklamak.” *hor tutmak* “birine karşı küçümseyici, incitici davranışlarda bulunmak.” *hoş tutmak* “birine iyi ve sevecenlikle davranmak.” *kısa tutmak* 1) “bir şeyi gerektiği kadar uzun yapmamak.” 2) “bir konuyu geniş ve ayrıntılı bir biçimde vermemek.” *mesul tutmak* “sorumlu görmek.” *muaf tutmak* “bir ödevi, bir görevi bağışlamak, ayrıcalık tanımak.” *serin tutmak* “sıcaktan etkilenmeden daha soğuk bir durumda bulundurmak.” *sıkı tutmak* 1) “önem vermek.” 2) “sürekli olarak denetlemek, kontrol altında bulundurmak.” 3) “bir işte disiplinli olmak.” *sorumlu tutmak* “sorumlu saymak, mesul olarak görmek.” *tabi tutmak* “tabi kılmak.” *temiz tutmak* “bir şeyi kirletmeden, bozmadan kullanmak, temiz olmasına özen göstermek.” *tok tutmak* “açlığı uzun süre giderme veya doyurma özelliği olmak.” *uzak tutmak* “uzakta kalmasını sağlamak.” *üstün tutmak* “bir kimseye, bir şeye başkasından daha çok değer vermek.” *üvey evlat gibi tutmak* “horlamak, haksızlık etmek, iyi davranmamak.” *vareste tutmak* “bir şeyi yapıp yapmamakta özgür bırakmak.” *yabancı tutmak* “yabancı gibi görmek, yabancı olarak benimsemek.” *yeğ tutmak* “yeğlemek.” *yom tutmak* “uğurlu saymak.” *zinde tutmak* “genç ve diri kalmasını sağlamak” (TS, 2011).

Ekli Belirtme Durumundaki Tamlayıcı + tut-

Söz diziminde belirtili nesneyi karşılayan bu tamlayıcı tipi *kimi* durumu ile temsil edilir. Belirtme durumu eki almış bir isim ya da isim öbeğinden oluşur. (4)'teki cümlelerde *tut-* fiilinin dâhilî yapıda ekli belirtme durumundaki bir tamlayıcıya gereksinim duyduğu görülmektedir:

- (4) a. Hep bu toplumun nabzını tuttu (TUD, W-OA16B0A-0112-159).
 b. Dünya ikincisi olduğu bu karşılaşmadan sonra bir daha ye-nilmemek üzere yemin etti ve bu sözünü tuttu (TUD, W-LE-39E1B-2840-608).
 c. Ne zaman kavga etsek onun tarafını tutuyorlar (TUD, W-PG37E1B-2923-279).

TS'de *tut-* fiilinin ekli belirtme durumunda bir tamlayıcı tercih ettiği 29 AKDBF tespit edilmiştir:

Ağzını tutmak 1) “boşboğazlık etmemek.” 2) “kötü söz söylememek.” 3) “bir konuda arzu edilmeyen düşüncelerin açığa çıkmasını susarak önlemek.”
birbirini tutmamak “birbiriyle ilgisi olmamak, tutarsız olmak.” *caddeyi tutmak* 1) “herhangi bir sebeple bir yoldan geçişi engellemek, kapamak.” 2) (argo) “korkulu bir durumda başını alıp gitmek, uzaklaşmak.” *cihanı tutmak* “her tarafa yayılmak, dünyayı tutmak.” *çenesini tutmak* “ağzını tutmak.” *dilini tutmamak* “sonunu düşünmeden gelişigüzel konuşmak.” *dilini tutmak* “sonunu düşünmeden gelişigüzel konuşmaktan sakınmak.” *dibini tutmak* “yemek pişerken tencerenin dibine yapışmak.” *dünyayı tutmak* “çok yayılmak, her yere dağılmak.” *eteğini tutmak* “yardım istemek.” *fişini tutmak* “bir kimsenin davranışlarını fiş üzerinde belirlemek.” *gemiye tutmak* (denizcilik) “gemiye belirli bir yerde bir süre bekletmek, çalışmadan durmak.” *kendini tutmamak* 1) “bir durum karşısında sessiz ve heyecansız kalamamak.” 2) “kendine hâkim olamamak.” *kendini tutmak* 1) “kendine hâkim olmak.” 2) “dayanmak, sabretmek.” *köprübaşını tutmak* “çok önemli bir mevkiyi ele geçirmek.” *köşebaşını tutmak* “etkili olabilecek en önemli makamda bulunmak veya o yeri ele geçirmek.” *nabzını tutmak* 1) “nabzını saymak için bileğini tutmak.” 2) (mecaz) “düşüncesini, niyetini, eğilimini anlamaya çalışmak.” (*birinin*) *sözünü tutmak* “öğüdüne uymak.” *sözünü tutmak* “verdiği sözü yerine getirmek.” *tarafını tutmak* “birinden yana olmak, birinin görüş ve düşüncesini desteklemek.” *vaadini tutmak* “verdiği sözü yerine getirmek.” *yalanını tutmak* “bir kimsenin yalan söylediğini anlamak.” (*birinin*) *yasını tutmak* “kötü bir olay sonunda acı ve üzüntü duymak.” *yeri göğü tutmak* “her tarafı ele geçirmek, denetim altında bulundurmak.” *yerini tutmak* 1) “bulunmayan bir nesnenin yerini almak, onu aratmamak.” 2) “görevinden ayrılan birinin yaptığı işi yapabilmek.” *yolları tutmak* “geçecek kimselere engel olmak, bırakmamak.” (*bir yerin*) *yolunu tutmak* “o yere doğru gitmeye başlamak.” (*bir şeyin*) *yolunu tutmak* “benimsemek, gereğini yerine getirmek.” *yükünü tutmak* “çok zengin olmak, zenginleşmek” (TS, 2011).

Bulunma Durumundaki Tamlayıcı + tut-

Genellikle isteğe bağlı olan bulunma durumundaki tamlayıcı bazı durumlarda fiilin gereksinim duyduğu zorunlu bir tamlayıcı hâline gelir. Bulunma durumu eki almış bir isim ya da isim öbeğinden oluşan bu tamlayıcı tipi söz diziminde *kimde* durumu ile temsil edilir. (5a)'da *göz önünde*, (5b)'de *baskı altında*, (5c)'de *kontrol altında* biçimleri dâhilî yapıda *tut-* fiilinin bulunma durumundaki tamlayıcılarıdır:

- (5) a. İşletmeler tüketicilerin istek ve gereksinmelerini karşılarken, uzun dönemli değerlerini de göz önünde tutmalıdırlar (TUD, W-NF10A2A-1648-1202).
- b. İnsanların dilinin altında yatanı ortaya çıkarır ve bunları baskı altında tutar (TUD, W-JF02A4A-1090-1323).
- c. Yuvaya giden bir çocukta kekemeliği arttırıcı, çocukta baskı oluşturduğu düşünülen durumları öğretmenler gözlemlenmeli ve bu durumları kontrol altında tutmalıdırlar (TUD, W-M-C03A4A-1443-530).

TS'de *tut-* fiilinin bulunma durumunda bir tamlayıcı tercih ettiği 18 AKD-BF tespit edilmiştir:

Abluka altında tutmak “kuşatmayı sürdürmek.” *akılda tutmak* “unutmamak.” *alargada tutmak* (argo) 1) “uzakta durmak.” 2) (denizcilik) “deniz aracını kıyıdan veya başka bir deniz aracından uzakta bekletmek.” *avucunun içinde tutmak* “ona istediğini yaptıracak güçte olmak.” *baskı altında tutmak* “özgürlüğünü engellemek, kısıtlamak.” *baş üstünde tutmak* “çok iyi ağırlamak.” *el üstünde tutmak* “bir kimseye çok saygı ve sevgi göstermek.” *elde tutmak* “sahibi olsun olmasın, bir malı mülkiyeti altında bulundurmamak, zilyet olmak.” *elinde tutmak* 1) “kendi tekelinde bulundurmamak, başkalarına kaptırmamak.” 2) “bir malı satmayıp bekletmek.” *gözaltında tutmak* 1) “güvenlik kuvvetleri birini belli bir süre, belli bir yerde tutmak.” 2) “gözetlemek.” *gözetim altında tutmak* “göz önünden ayırmamak.” *göz önünde tutmak* “herhangi bir durumun nasıl bir sonuca yol açacağını hesaba katmak, dikkate almak.” *hatırında tutmak* “unutmamak.” *ipoteke altında tutmak* 1) “tutuda tutmak.” 2) “baskı altına almak.” *kafasında tutmak* “bir şeyi unutmamak, aklında tutmak.” *kontrol altında tutmak* “denetlemek.” *nüfuzu altında tutmak* “söz geçirme gücünü üstün kılmak, egemenliği altında bulundurmamak.” *sürüncemede tutmak* “bir işi sonuçlanıncaya kadar boş yere geciktirmek, uzatmak” (TS, 2011).

Yönelme Durumundaki Tamlayıcı + tut-

Cümlede genellikle isteğe bağlı olarak yer alan yönelme durumundaki tamlayıcı bazı fiillerin gereksinim duyduğu bir tamlayıcı tipidir. Yönelme durumu eki almış bir isim ya da isim öbeğinden oluşan bu tamlayıcı tipi söz diziminde

kime durumu ile temsil edilir. (6)'daki cümlelerde *tut-* fiilinin dâhilî yapıda yönelme durumunda bir tamlayıcıya gereksinim duyduğu görülmektedir:

- (6) a. Tencereler içiçe sıkışır, dışındakini ateşe tutun (TUD, W-OI42E1B-2937-466).
- b. Kültesinin üzerinden aşağı mahalleyi birlikte taşa tutarlardı (TUD, W-RD36E1B-2842-263).
- c. Sokaklarda, çarşıda pazarda kimi bulursa saatlerce lafa tutuyor (TUD, W-RA16B2A-1050-312).

TS'de *tut-* fiilinin yönelme durumunda bir tamlayıcı tercih ettiği 9 AKDBF tespit edilmiştir:

Alacağına tutmak “bir şeyi borca karşı almak.” *ateşe tutmak* 1) “az ısıtmak.” 2) “üzerine ateşli silahla mermi atmak.” *ise tutmak* “dumana tutup karartmak.” *lafa tutmak* “yersiz, zamansız ve sürekli konuşarak meşgul etmek, oyalamak.” *lakırtıya tutmak* “konuşarak oyalamak.” *taşa tutmak* 1) “üst üste taş atmak, aralıksız taşlamak.” 2) (teknik) “zımparalamak amacıyla çok hızla dönen bileği taşına hafifçe dokundurmak, pürüzlerini almak, düzgünleştirmek.” *tıraşa tutmak* (argo) “birini bıkkınlık verici uzun konuşmalarla oyalamak.” *topa tutmak* 1) “üzerine topla ateş etmek.” 2) (mecaz) “kötü eleştiri amaçlı saldırmak.” *yuhaya tutmak* “yuh çekmek” (TS, 2011).

Çıkma Durumundaki Tamlayıcı + tut-

Cümlede zorunlu ya da isteğe bağlı olarak yer alan bu tamlayıcı tipi çıkma durumu eki almış bir isim ya da isim öbeğinden oluşur. Söz diziminde *kimden* durumu ile temsil edilir. (7)'deki cümlelerde *tut-* fiilinin dâhilî yapıda çıkma durumunda bir tamlayıcıya gereksinim duyduğu görülmektedir:

- (7) a. Sen uçmaya niyet et, elinden tutar biri, “Sağ” ölüden çaresiz, ölü diriden diri (TUD, W-DE39E1B-3023-420).
- b. Ara sıra bir işin ucundan tutsam da ablam, derslerimi ihmal etmemi istemiyor, bana iş yaptırtmıyordu (TUD, W-KA16B0A-0118-974).

TS'de *tut-* fiilinin çıkma durumunda bir tamlayıcı tercih ettiği 2 AKDBF tespit edilmiştir:

Elinden tutmak 1) “yardım etmek.” 2) “kayırmak.” *ucundan tutmak* 1) “bir şeyle meşgul olmak, katkı sağlamak, yardımcı olmak.” 2) (mecaz) “bir işi yeterince ilgilenmeden, önemsemeden yapmak” (TS, 2011).

İki Tamlayıcı + tut-

Tut- fiili, AKDBF'lerin dâhilî istem çerçevesi içerisinde iki istemli bir görünüm de arz edebilir. İki istemli olduğunda da özne konumundaki tamlayıcı *tut-* fiilinin istem yapısında her zaman bulunmaz. Özne konumundaki

tamlayıcı; eksiz belirtme, ekli belirtme ve yönelme durumundaki tamlayıcılarla birlikte kullanılabilir. *Tut-* fiilinin iki tamlayıcılı dâhilî istem yapısında tercih ettiği diğer tamlayıcı çiftleri ekli belirtme ve bulunma durumundaki, ekli belirtme ve yönelme durumundaki, ekli belirtme durumundaki ve durum eksiz, yönelme ve eksiz belirtme durumundaki ile çıkma durumundaki ve durum eksiz tamlayıcılardır. TS'de yer alan 31 AKDBF'de *tut-* fiili iki tamlayıcı ile kullanışa çıkar.

Özne ve Ekli Belirtme Durumundaki Tamlayıcılar + tut-

Bu istem yapısındaki AKDBF'ler özne konumundaki bir tamlayıcı ile ekli belirtme durumundaki bir tamlayıcıya gereksinim duyar. Özne konumundaki tamlayıcı, bu istem yapısındaki AKDBF'lerde, deyimsel sınırlılıklar nedeniyle her zaman başta bulunmayabilir. Özne konumundaki tamlayıcı yalın durumdaki *kim* ile, ekli belirtme durumundaki tamlayıcı ise *kimi* ile temsil edilir. Bazı birleşiklerde ekli belirtme durumundaki tamlayıcı fiilin gereksinim duyduğu bir tamlayıcı olmakla birlikte değişken bir unsur olduğu için fiille kaynaşıp kalıplaşmamıştır. (8)'deki cümlelerde *tut-* fiilinin dâhilî yapıda özne ve ekli belirtme durumundaki tamlayıcılara gereksinim duyduğu görülmektedir:

- (8) a. Onu deniz tutar, bilmez misiniz? (TUD, W-PA16B1A-1220-776)
 b. Poyraz Musa'nın bunu gözü tuttu (TUD, W-KA-16B4A-0121-904).
 c. Sıcak en çok bunun başına vurdu galiba, bir dediği bir dediğini tutmuyor (TUD, W-QA16B3A-0617-237).

TS'de *tut-* fiilinin bu istem yapısını tercih ettiği 6 AKDBF tespit edilmiştir. Bunlardan dördü ekli belirtme + özne + *tut-* kuruluşundadır:

(*Birini*) *deniz tutmak* “deniz taşıtlarında sallantıdan etkilenmek.” (*birini* veya *bir şeyi*) *gözü tutmak* “güvenmek, beğenmek.” *gözü uyku tutmamak* “uyuyamamak.” (*birini* veya *bir şeyi*) *kurşun tutmak* “kurşuna hedef olmak, kurşun degecek gibi olmak” (TS, 2011).

İki AKDBF ise özne + ekli belirtme + *tut-* kuruluşundadır:

Bir dediği bir dediğini tutmamak “söyledikleri birbirine uymamak, tutarsız konuşmak.” *şöhreti dünyayı tutmak* “çok tanınmak” (TS, 2011).

Özne ve Eksiz Belirtme Durumundaki Tamlayıcılar + tut-

Tut- fiili, bu istem çerçevesinde özne konumundaki bir tamlayıcı ile eksiz belirtme durumundaki bir tamlayıcıya gereksinim duyar. Özne konumundaki tamlayıcı yalın durumdaki *kim* ile, eksiz belirtme durumundaki tamlayıcı ise *ne* ile temsil edilir. (9)'daki cümlelerde *eli* biçimi özne konumundaki tamlayıcı; (9a)'daki *ekmek* ve (9b)'deki *kalem* ise eksiz belirtme durumundaki

tamlayıcılarıdır:

- (9) a. Bir kısmı, kendisini kısa yoldan eli ekmek tutar duruma getirecek olan meslek okullarına kaydolmuş... (TUD, W-QD-37C2A-0506-2433)
- b. D grubu'nu oluşturan sanatçıların hemen hemen hepsinin eli kalem tutuyordu (TUD, W-FG03A3A-2020-1498).

TS'de *tut-* fiilinin bu istem yapısını tercih ettiği 5 AKDBF tespit edilmiştir:

(*Gemi*) *baş tutamamak* (denizcilik) “rüzgâr, fırtına yüzünden, yapılışındaki veya yükselişindeki bir bozukluk sebebiyle gemi dümene uymamak, rotadan çıkmak.” *eli ekmek tutmak* “geçimini kendi emeğiyle sağlayacak duruma gelmek.” *eli kalem tutmak* 1) “yazı yazmayı bilmek.” 2) “düşündüğünü güzel bir anlatımla yazmak.” *eli silah tutmak* “silah kullanabilmek.” (*bir şey*) *kir tutmak* “kirini hemen belli edecek bir renkte olmak, çok kirlenmek” (TS, 2011).

Yönelme Durumu ve Özne Konumundaki Tamlayıcılar + tut-

Tut- fiili, bu istem çerçevesinde yönelme durumundaki bir tamlayıcı ile özne konumunda bir tamlayıcı tercih eder. Yönelme durumundaki tamlayıcı *kime* ile, özne konumundaki tamlayıcı ise *kim* ile temsil edilir. Bu istem yapısında, yönelme durumundaki tamlayıcı özne konumundaki tamlayıcıdan önce gelir. Yönelme durumundaki tamlayıcı, fiilin gereksinim duyduğu tamlayıcı olmakla birlikte değişken bir birim olduğu için fiille kaynaşıp kalıplaşmamıştır. (10)'da *tut-* fiilinin dâhilî yapıda yönelme durumunda bir tamlayıcı ile özne konumundaki bir tamlayıcıya gereksinim duyduğu görülmektedir:

- (10) O böyle kimseyi kırmak istemedikçe, kimseye olmaz demeye yüzü tutmadıkça ne kadar istemese çevresi onu kıracak, üzecekti (TS, s. 2632).

TS'de *tut-* fiilinin bu istem yapısını tercih ettiği tespit edilen 1 AKDBF'ye rastlanmıştır:

(*Bir şeye*) *yüzü tutmamak* 1) “haklı da olsa karşısındakini kıracak bir davranışta bulunmaktan çekinmek.” 2) “utanmak” (TS, 2011).

Ekli Belirtme Durumundaki ve Durum Eksiz Tamlayıcılar + tut-

Bu istem yapısındaki AKDBF'ler ekli belirtme durumundaki bir tamlayıcı ile durum eksiz bir tamlayıcı tercih eder. Söz diziminde ekli belirtme durumundaki tamlayıcı *kimi* ile, durum eksiz tamlayıcı ise *nasıl* ile temsil edilir. *Tut-* fiili ile kurulan AKDBF'leri betimleyen bu istem çerçevesinde önce ekli belirtme durumundaki tamlayıcı, sonra durum eksiz tamlayıcı gelir. Bazı birleşiklerde ekli belirtme durumundaki tamlayıcı değişken bir unsur olabilir.

(11)'deki cümlelerde *tut-* fiilinin dâhilî yapıda ekli belirtme durumundaki ve durum eksiz tamlayıcılara gereksinim duyduğu görülmektedir:

- (11) a. Anası sık sık tembih etti: Aman oğlum, ağzını sıkı tut (TUD, W-KA16B1A-0705-1041).
 b. Elimi çabuk tutmalıydım (TUD, W-JA16B2A-0372-1191).
 c. Başını dik tut, yüreğini berk (TUD, W-FA15B1A-1728-629).

TS'de *tut-* fiilinin bu istem yapısını tercih ettiği 7 AKDBF tespit edilmiştir:

Ağzını sıkı tutmak “sır vermemek.” *başını dik tutmak* “onurunu korumak.” *elini çabuk tutmak* 1) “gerekli önlemi zamanında almak.” 2) “bir şeyi hemen yapmak.” *gönlünü serin tutmak* “sakin, soğukkanlı olmak, hemen heyecanlanmamak.” *kapıları açık tutmak* “herhangi bir konuda ilişkiyi kesmeden anlaşma ortamını sürdürmeye çalışmak.” (*birini*) *mecebur tutmak* “zorlamak, yükümlü saymak, mecebur etmek.” *yüreğini pek tutmak* “kendini korkuya kaptırmamak” (TS, 2011).

Ekli Belirtme ve Bulunma Durumundaki Tamlayıcılar + tut-

Tut- fiili, bu istem çerçevesinde ekli belirtme durumu ile bulunma durumundaki bir tamlayıcı tercih eder. Söz diziminde ekli belirtme durumundaki tamlayıcı *kimi* ile, bulunma durumundaki tamlayıcı ise *kimde* ile temsil edilir. Bazı birleşiklerde ekli belirtme durumundaki tamlayıcı değişken bir unsur olabilir. (12a)'da *hangi birini* ve (12b)'de *Kartal'ı* biçimleri ekli belirtme durumundaki tamlayıcılar; *aklında* ve *ayakta* biçimleri ise bulunma durumundaki tamlayıcılardır:

- (12) a. Hangi birini aklında tutarsın? (TUD, W-KA16B1A-0705-88)
 b. Tello, İbrahim Üzülmez ve Ekrem'in çabası Kartal'ı ayakta tutuyordu (TUD, W-UI31D1B-2433-398).

TS'de *tut-* fiilinin bu istem yapısını tercih ettiği 5 AKDBF tespit edilmiştir:

(*Bir şeyi*) *aklında tutmak* 1) “bellemek.” 2) “unutmamak.” (*birini*) *ayakta tutmak* 1) “oturttmak gerekirken oturttmamak.” 2) “oyalamak.” (*bir şeyi*) *ayakta tutmak* 1) “o şeyin sürekliliğini sağlamak.” 2) “bozulmasına, yıkılmasına, çökmesine engel olmak.” 3) “bir kuruluşun yaşamasını sağlamak.” *dümeni elinde tutmak* “yönlendirici durumda olmak.” (*bir şeyin*) *dümenini elinde tutmak* “yönetmek, istediği yöne doğru götürmek” (TS, 2011).

Yönelme ve Eksiz Belirtme Durumundaki Tamlayıcılar + tut-

Bu istem çerçevesinde yer alan AKDBF'ler yönelme durumu ile eksiz belirtme durumundaki bir tamlayıcıya gereksinim duyar. Söz diziminde yönelme durumundaki tamlayıcı *kime* ile, eksiz belirtme durumundaki tamlayıcı ise *ne* ile temsil edilir. Bazı AKDBF'lerde yönelme durumundaki tamlayıcı fiille

kaynaşp kalıplaşmamış değişken bir unsur olabilir. (13a)'daki *kaygan çakmaktaşı dağlara* ve (13b)'deki *yok olmaya* biçimleri yönelme durumundaki tamlayıcılar; *baş* ve *yüz* ise eksiz belirtme durumundaki tamlayıcılardır:

(13) a. Sonra da kaygan çakmaktaşı dağlara baş tut (TUD, W-ID-36C2A-0018-2097).

b. Böylece bir zamanlar insanların doğada kendilerine açtıkları bağımsızlık alanlarının özerkliği yavaş yavaş yok olmaya yüz tutmuş (TUD, W-TC06A1A-0259-1615).

TS'de *tut-* fiilinin bu istem yapısını tercih ettiği 3 AKDBF tespit edilmiştir:

(*Bir yere*) *baş tutmak* “elebaşı olmak.” (*bir şeye*) *yüz tutmak* “yönelmek.” *zevale yüz tutmak* “bozulmaya, alçalmaya, yok olmaya başlamak” (TS, 2011).

Ekli Belirtme ve Yönelme Durumundaki Tamlayıcılar + tut-

Bu istem yapısındaki AKDBF'ler ekli belirtme durumu ile yönelme durumundaki bir tamlayıcıya gereksinim duyar. Ekli belirtme durumundaki tamlayıcı *kimi* ile, yönelme durumundaki tamlayıcı ise *kime* ile temsil edilir. Ekli belirtme durumundaki tamlayıcı bazı örneklerde fiille kaynaşp kalıplaşmamış değişken bir unsur olabilir. (14)'teki *Tahsinler'in evini* biçimi *tut-* fiilinin ekli belirtme durumundaki tamlayıcısı; *kurşun yağmuruna* ise yönelme durumundaki tamlayıcısıdır:

(14) Bir gece Tahsinler'in evini kurşun yağmuruna tuttu, Tahsin'i ve babasını ölümle tehdit etti ve İstanbul'a gitti (TUD, W-MI37E1B-3057-915).

TS'de *tut-* fiilinin bu istem yapısını tercih ettiği 2 AKDBF tespit edilmiştir:

Azı çoğa tutmak “verilen küçük bir armağanı çok beğenmek.” (*birini* veya *bir şeyi*) *kurşun yağmuruna tutmak* “çok sayıda ve sürekli kurşun atmak” (TS, 2011).

Çıkma Durumundaki ve Durum Eksiz Tamlayıcılar + tut-

Bu istem yapısındaki AKDBF'ler çıkma durumundaki bir tamlayıcı ile durum eksiz bir tamlayıcıya gereksinim duyar. Söz diziminde çıkma durumundaki tamlayıcı *kimden* ile, durum eksiz tamlayıcı ise *nasıl* ile temsil edilir. (15)'te yer alan cümlelerde *tut-* fiilinin çıkma durumundaki bir tamlayıcı ile durum eksiz bir tamlayıcıya gereksinim duyduğu görülmektedir:

(15) a. Bir gençkızın yetişme koşullarını kaleme getirdiği, yetkin bir üslûpla yazılmış Dar Yol'u da yıllar yılı gözden irak tuttu (TUD, W-I-G37C3A-0492-2349).

b. Öktem'e göre Yavuz objektif amaçlan ve milli birliği hiçbir zaman gözden uzak tutmamıştır, nitekim 1926/27 1926/27 yıllarında baş gösteren bölgesel çekişmeler ve yerel kavgalarda, Yavuz her zaman

birleştirici, bütünleyici bir milliyetçilik görüşü savunmuştur (TUD, W-II09C3A-1943-2139).

TS'de *tut-* fiilinin bu istem yapısını tercih ettiği 2 AKDBF tespit edilmiştir:

Gözden irak tutmak “görmek istememek.” *gözden uzak tutmak* “önem vermemek, arka plana itmek” (TS, 2011).

Sonuç

Tut- fiili ile kurulan AKDBF'lerin söz dizimsel istem yapısının ele alındığı bu çalışmada TS'de bu fiil ile kurulmuş 236 birleşik tespit edilmiştir. Bunlardan 205'inin tek, 31'inin iki dâhilî istemi bulunmaktadır. Kendisine özgü bir istem yapısı oluşturan bu birleşik türünün fiil unsurunun tamlayıcıları ile özel bir anlamsal ve söz dizimsel ilişki kurduğu görülmüştür. *Tut-* fiilinin AKDBF'ler içerisinde yönettiği dâhilî istem yapıları sayısal verilerle Tablo 1'de sunulmuştur:

Tablo 1: *Tut-* Fiilinin Dâhilî İstem Yapıları

Tut- fiilinin aldığı tamlayıcılar	Sayı
Özne konumundaki tamlayıcı	39
Eksiz belirtme durumundaki tamlayıcı	78
Durum eksiz tamlayıcı	30
Ekli belirtme durumundaki tamlayıcı	29
Bulunma durumundaki tamlayıcı	18
Yönelme durumundaki tamlayıcı	9
Çıkma durumundaki tamlayıcı	2
Özne ve ekli belirtme durumundaki tamlayıcılar	6
Özne ve eksiz belirtme durumundaki tamlayıcılar	5
Yönelme durumu ve özne konumundaki tamlayıcılar	1
Ekli belirtme durumundaki ve durum eksiz tamlayıcılar	7
Ekli belirtme ve bulunma durumundaki tamlayıcılar	5
Yönelme ve eksiz belirtme durumundaki tamlayıcılar	3
Ekli belirtme ve yönelme durumundaki tamlayıcılar	2
Çıkma durumundaki ve durum eksiz tamlayıcılar	2
TOPLAM	236

Öztürk'ün (2018) tespitine göre *tut-* fiili anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik yapılar içerisinde 10 farklı istem yapısına sahiptir. Tablo 1, *tut-* fiilinin anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşiklerin fiili olarak 15 farklı istem yapısı içerisinde gerçekleştiğini göstermektedir. Doğan'ın (2011) Türkçe fiillerin kurabileceği 40 söz dizimsel istem yapısı tespit ettiği düşünüldüğünde

bu rakam *tut-* fiilinin istem potansiyelinin genişliğini göstermesi bakımından fikir vericidir. *Tut-* fiilinin istem yapısının gösterdiği bu çeşitlilik çok anlamlılık ve istem arasındaki iki yönlü ilişkiyi de doğrular niteliktedir.

İstem değişikliği genellikle fiilde anlam değişikliğine neden olur. AKD-BF'lerin bünyesindeki istem değişikliği ile ortaya çıkan anlam değişikliği birleşimin tamamı için geçerlidir. İstem değişikliği olan şu birleşimler TS'de birbirinden farklı tanımlar ile yer almıştır: *ayak tut-*, (*birini*) *ayakta tut-*, (*bir şeyi*) *ayakta tut-*; *cin tut-*, *cini tut-*; *el tut-*, *elinden tut-*; *kafa tut-*, *kafasında tut-*; *laf tut-*, *lafa tut-*; *söz tut-*, (*birinin*) *sözünü tut-*, *sözünü tut-*; *yas tut-*, (*birinin*) *yasını tut-*; *yer tut-*, *yerini tut-*; (*bir şeye*) *yüz tut-*, *yüz tut-*, (*bir şeye*) *yüzü tut-*. *Elde tut-* ve *elinde tut-*; *yas tut-* ve *yasını tut-* ile *yol tut-* ve *yolları tut-* birleşimleri için farklı ancak birbirinin yerini tutacak derecede yakın anlamlı tanımlar verilmiştir. Bu durum aynı anlamın farklı istem yapılarında korunabileceğini gösterir. (*bir yerin*) *yolunu tut-* ve (*bir şeyin*) *yolunu tut-* birleşimleri ile (*birini*) *ayakta tut-* ve (*bir şeyi*) *ayakta tut-* birleşimleri ise temelde aynı istem yapısına sahip olmakla birlikte anlam değişikliğine uğramıştır. Bu durum, yüklem durumundaki bir sözlüksel birimin aynı istem yapısıyla anlam değişikliğine uğrayabileceğini gösterir.

Geçişme olgusunun anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş fiillerin oluşumu ve istem yapısı üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Aslında geçişme kabiliyeti olmayan durum eki almış unsurların deyimleşmiş yapılar içerisinde kullanıldığında geçişebilmesi geçişen unsurların yeni anlamlar kazanarak sözlükselleşmesi ile yakından ilgilidir. Bu da AKDBF'lerin bir geçişmeye uğrayarak sözlükselleşmiş olduğu sonucunu ortaya çıkarır. Türkçede en sık görülen geçişme türünün nesne ve özne geçişmesi olduğu bilinmekte; bu çalışmadan elde edilen sonuçlar da bu bilgiyi desteklemektedir. AKDBF'ler içerisinde kullanılan *tut-* fiili birinci olarak belirtisiz nesnesi ile, ikinci olarak da öznesi ile geçişmektedir. *Tut-* fiilinin en çok tercih ettiği tamlayıcının eksiz belirtme durumundaki tamlayıcı olması nesne geçişmesinin Türkçede en yaygın geçişme türü olması ile açıklanabilir. Kahraman (1996), ekli ve eksiz belirtme durumundaki tamlayıcıların, *tut-* fiilinin alma ihtiyacı duyduğu tamlayıcılar olduğunu belirtmiştir. Öztürk'ün (2018) çalışması gözden geçirildiğinde *tut-* fiilinin en fazla tercih ettiği tamlayıcının nesne olduğu görülür. Bu çalışmadan elde edilen sonuç, eksiz belirtme durumundaki tamlayıcıların *tut-* fiilinin en çok tercih ettiği tamlayıcılar olduğunu göstermesi bakımından Kahraman (1996) ve Öztürk'ün (2018) verileri ile örtüşür.

Özneyi bir tamlayıcı olarak ele almayan Kahraman (1996) *tut-* fiilinin ikinci derecede çok istediği tamlayıcıların yönelme, bulunma, çıkma ve araç durumundaki tamlayıcılar olduğunu ifade eder. Öztürk'ün (2018) çalışmasında da özne *tut-* fiilinin tamlayıcısı olarak ilk sıralarda yer almaz; nesne, zarf tümleci,

dolaylı tümleç ve nesne+zarf tümlecinden sonra beşinci sırada yer alır. Eldeki çalışmada ise eksiz belirtme durumundaki tamlayıcıyı özne konumundaki tamlayıcı izlemektedir. *Tut-* fiilinin en çok tercih ettiği ikinci tamlayıcının özne konumundaki tamlayıcı olması Türkçede özne geçişmesinin yaygın bir geçişme türü olması ile açıklanabilir.

Çalışmada dikkat çeken durumlardan biri de *tut-* fiili ile kurulup tamlayıcısı eksiz belirtme durumunda olan 79 birleşikten 11'inin yüklem olduğu cümlede birleşğin belirtisiz nesnesinin, cümlenin belirtili nesnesi yanında, ikinci bir nesne gibi görünmesi idi. Bu noktada Türkçenin cümlede ikinci bir nesneyi kabul etmediği düşüncesinden hareketle belirtisiz nesne görünümündeki unsurların bir fiilimsi grubundan kısalıp geçişmeye uğrayarak *vatan tut-*, *dost tut-*, *mesken tut-* gibi biçimlerde sözlükselleştiği görüşüne varılmıştır.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kısaltmalar

AKDBF	Anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiil
TS	<i>Türkçe Sözlük</i>
TUD	<i>Türkçe Ulusal Derlemi</i>

Kaynakça

Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T., Mersinli, Ü., Demirhan, U.U., Yilmazer, H., Atasoy, G., Öz, S., Yıldız, İ. & Kurtoğlu, Ö. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). *Proceedings of the Eighth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)* içinde (s. 3223–3227). European Language Resources Association. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>

Aydın Özkan, I. (2018). *Evrensel dilbilgisi ve Türkçede istem*. Gece.

- Aydın Özkan, I. (2023). Türk dillerinde nesne geçişi. *Türkbilig*, 2023(46), 197–205.
- Banguoğlu, T. (2004). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu.
- Bilgegil, K. (1984). *Türkçe dilbilgisi*. Dergâh.
- Chafe, W. L. (1970). *Meaning and the structure of language*. University of Chicago Press.
- Deny, J. (1941). *Türk dili grameri*. İstanbul Maarif Matbaası.
- Dilmen, İ. N. (1930). *Türkçe gramer*. Kanaat Kütüphanesi.
- Dizdaroğlu, H. (1976). *Tümcebilgisi*. Türk Dil Kurumu.
- Doğan, N. (2011). *Türkiye Türkçesi fiillerinde isteme göre anlam değişiklikleri* (Tez No. 300501) [Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Doğan, N. (2015). Türkçe çift nesneli bir dil midir? *Turkish Studies*, 10(8), 919–940. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8185>
- Ediskun, H. (1999). *Türk dilbilgisi sesbilgisi – biçimbilgisi – cümlebilgisi*. Remzi Kitabevi.
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. Bayrak.
- Gabain, A. von (1953). Türkçede fiil birleşmeleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 1, 16–28.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Türk Dil Kurumu.
- Gülsevin, S. (2011). Geçişli fiillerle kurulmuş “deyimleşmiş birleşik fiiller”in yüklem olduğu cümlelerde nesne meselesi. *Turkish Studies*, 6(1), 1181–1185. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2014>
- Hacıeminoğlu, N. (1991). *Türk dilinde fiiller*. Kültür Bakanlığı.
- Hatiboğlu, V. (1972). *Türkçenin sözdizimi*. Türk Dil Kurumu.
- Helbig, G. & Schenkel, W. (1991). *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. De Gruyter.
- İmer, K., Kocaman, A. & Özsoy, S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kahraman, T. (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki fiillerin durum ekli tamlayıcıları*. Türk Dil Kurumu.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin dil bilgisi*. Akçağ.
- Karahan, L. (1997). Fiil-tamlayıcı ilişkisi üzerine. *Türk Dili*, (549), 209–213.
- Karahan, L. (1999). *Türkçenin söz dizimi*. Akçağ.
- Karahan, L. (2008). *Türkçenin söz dizimi* (2. bs.). Akçağ.
- Kemal, Y. (2008). *İnce Memed 3*. Yapı Kredi.
- Korkmaz, Z. (1998). Türkçede birleşik fiiller ve anlam kaymaları. *Türk Dili*, (559), 3–14.
- Korkmaz, Z. (2007a). *Gramer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.

- Korkmaz, Z. (2007b). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. Routledge.
- Kuribayashi, Y. (1990). Sözdizimsel sözcük birleşmesi. A. S. Özsoy ve H. Sebüktekin (Ed.), *IV. Dilbilim Sempozyumu bildirileri 17-18 Mayıs 1990* içinde (s. 41–46). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Müller, E. (2000). Valence and phraseology in stratificational linguistics. D. G. Lockwood, P. H. Fries & J. E. Copeland (Eds.), *Functional approaches to language, culture and cognition* içinde (s. 3–21). John Benjamins Publishing.
- Tesnière, L. (2015). *Elements of structural syntax* (T. Osborne & S. Kahane, Çev.). John Benjamins Publishing. (Orijinal eserin yayımlanma tarihi 1959).
- Lewis, G. (2001). *Turkish grammar* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Özkan, A. (1999). Türkçede fiil tamlayıcı ilişkisi ve fiillerin istem değiştirilmesi. *Araştırmalar İnsan Bilimleri Araştırmaları, 1*, 125–143.
- Özmen, M. (2013). *Türkçenin sözdizimi*. Karahan.
- Öztürk, D. (2018). *Türkiye Türkçesinde anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiiller*. Türk Dil Kurumu.
- Subaşı Uzun, L. (1991). Deyimleşme ve Türkçede deyimleşme dereceleri. *Dilbilim Araştırmaları, 2*, 29–39.
- Tahir, K. (2009). *Esir şehrin mahpusu*. İthaki.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe sözlük* (11. bs.).
- Uzun, N. E. (1997). Türkçe eylemlerde çokanlamlılık ve rol kuramı. *Dil Dergisi, 51*, 5–20.
- Yener, M. L. (2015). “Anlamca kalıplaşmış birleşik eylemler”e yapısalcı bir bakış. *Dil Araştırmaları, 9(17)*, 179–197.

Extended Summary

Semantically fused and idiomatised compound verbs constitute a third type of compound verbs, alongside noun+auxiliary verb and verb+auxiliary verb constructions. While most follow a noun+(main) verb pattern, verb+(main) verb forms also exist. Korkmaz, who gives examples of compound verbs which are formed when one or more words with noun or noun derivatives combine with a main verb in certain patterns and undergo a shift in meaning and become stereotyped, gives examples such as *göze gir-*, *gözden düş-*, *çile çek-*, and states that there is a fusion of meaning in all types of compound verbs and that it is not correct to call only the compound verbs in this group as “semantically fused compound verbs”. The main feature that distinguishes the compound verbs in this group from the others is that they have undergone a semantic shift and then fused and become stereotyped. In this respect, the compound verbs in this group are phrases that have acquired the quality of idiomization. Korkmaz states that it would be more accurate to call these structures as “idiomatised compound verbs” because of this distinctive feature (Korkmaz, 1998, pp. 5-7).

This study focuses on compound verbs formed with the verb *tut-* as the main verb, particularly those in a noun+verb structure. Following Korkmaz (1998, p. 5; 2007a, pp. 46-47; 2007b, p. 153), the term “semantically fused and idiomatised compound verb” is adopted. Specifically, verbs listed in *Türkçe Sözlük* (2011) containing *tut-* are analysed in terms of their syntactic valency structure. The verb *tut-* is one of the polysemous verbs with high frequency of use. Polysemy is among the linguistic phenomena that contribute to the development of vocabulary. One of the factors that are effective in the polysemy of verbs is the syntactic valency structure. While the change of the complement of the verb causes a change in its meaning, the new meanings that the verb gains may also cause a change in its valency structure. With this analysis, it is aimed to reveal the syntactic features of semantically fused and idiomatised compound verbs formed with the verb *tut-*.

Another factor that contribute to the polysemy of verbs is the changes in the verb’s ability of valency. Verbs fill the gaps opened at the syntactic valency level with case suffixed complements. The meaning of the verb determines with which case suffix the complement will be attached to the verb. The fact that the verb acquires more than one meaning requires the diversification of the complements (Karahan, 1997, p. 211; Özkan, 1999, pp. 125-126, p. 143; 2011, pp. 521-522). While the diversified complements cause the meaning of the verb to change, the new meanings acquired by the verb also cause the valency structure to change. Semantically fused and idiomatised compound verbs are formed by the stereotyping of the verb of the compound together with its valency. These compounds, which are metaphorically dominant, have a valency framework within themselves since the verb element preserves its valency potential (Aydın Özkan, 2018, p. 320; p. 382). The elements of such compounds come together through different semantic and syntactic relations to form a unity that expresses a new meaning specific to itself. The phenomenon of incorporation has a great effect on the formation of semantically fused and idiomatised compound verbs and in the syntactic valency structure.

The valency of compound verbs is handled in two ways as internal valency and external valency (Müller, 2000, p. 4). Internal valency covers the elements contained in the compound verb, while the external valency covers the complements that the compound verb governs in the sentence in which it is the predicate. For example, in the sentence “Çocuklar komşuları rahatsız ediyor.”, while the auxiliary verb *et-* in the internal structure of the compound verb *rahatsız et-* governs only one complement (*rahatsız*), the compound verb (*rahatsız et-*), which is expanded with the internal valency, governs two complements in the external structure (*çocuklar* and *komşuları*) (Doğan, 2011, p. 85). Thus, the verb *et-* has one internal valency, and the verb *rahatsız et-* has two external valencies.

In the examples such as “Burayı vatan tuttuk.” in which the compounds *avukat tut-*, *başlangıç tut-*, *dost tut-*, *eş tut-*, *mekân tut-*, *mesken tut-*, *metres tut-*, *şahit tut-*, *vatan tut-* and *yurt tut-*, whose internal valency is an indefinite object, it is determined that an indefinite object in the form of a second object can be found in the external valency of the sentence. When the second object is evaluated in the case of compounds formed with *tut-*, based on Doğan’s (2011, 2015) opinion, forms such as “Burayı vatan tuttuk.” is assumed to be a shortened form of the phrase “Burayı vatan olarak tuttuk.” However, the predicate of the unit, which is lexicalized as *vatan tut-* by undergoing an incorporation, does not appear in the surface structure. In this case, it would be appropriate to see the sentence as having a single object and accept the object of the compound as the internal object and the object of the sentence as the external object. This assumption brings with it the understanding of taking semantically fused and idiomatised compound verbs as a single element in syntax.

In this study, in which the syntactic valency structure of semantically fused and idiomatised compound verbs formed with the verb *tut-* is examined, 236 compounds formed with this verb are identified in *Türkçe Sözlük* (2011). Of these, 205 of them have one and 31 of them have two internal valencies. The verb *tut-*, when used in semantically fused and idiomatised compounds, appears in 14 distinct valency structures. This diversity in the valency structure of the verb *tut-* confirms the two-way relationship between polysemy and valency.

